

<https://doi.org/10.62837/2025.1.113>

MƏLHƏM MEHTİYEVƏ
AMEA Dilçilik İnstitutu
Asifqizi90@gmail.com

HÜQUQİ SƏNƏDLƏRDƏ LİŖVİSTİK PROBLEMLƏR XÜLASƏ

Hüquqi sənədlər bu sistemin əsası olub, hüquqi münasibətlərin və icra mexanizmlərinin tənzimlənməsində istifadə olunan sənədlərdir. Bu baxımdan azərbaycandilli hüquqi sənədlərin linqvistikası, dil-hüquq sahəsinin araşdırılmaya cəlb olunması vacib məsələdir.

Hüquqi sənədlərin dil xüsusiyyətlərinin təhlil olunması onların məzmununun dəqiq başa düşülməsinin və düzgün icra edilməsinin asanlaşdırılmasına xidmət edir. Əsas məqsəd hüquqi münasibətlərin aydın, anlaşıqlı və qüsursuz şəkildə tənzimlənməsini, hüquqi sənədlərin rəsmi xarakterini, hüquqi təsir gücünü təmin etməkdir.

Azərbaycandilli hüquqi sənədlərdə leksik, qrammatik, sintaktik, üslubi, semantik xüsusiyyətlərinin mövcudluğu hüquqi dilin həm daxili, həm də beynəlxalq səviyyədə funksional olmasına yardım edir.

Linqvohüquqşünaslıq nəzəri və praktiki baxımdan müxtəlif problemlərlə qarşılaşa bilər. Bu problemlər interpretasiya və tətbiqdə özünü göstərir. Əsas problemlər və onların həlli yollarının göstərilməsi daha effektiv hüquqi sənədlərin yaradılmasına və hüquqi münasibətlərin daha dəqiq tənzim olunmasına gətirib çıxarır.

Açar sözlər: hüquqi sənədlər, dil-hüquq sahəsi, linqvohüquqşünaslıq, hüquqi terminlər, hüquqi dil.

Hüquqi sənədlər hər bir dövlətin hüquqi sisteminin dayəğıdır, hüquqi münasibətlərin əsasını təşkil edir. Azərbaycanlı hüquqi sənədlər milli hüquq sistemini ifadə edən rəsmi mənbələrdir. Bu sənədlərin dili anlaşılmaz olduğı zaman müxtəlif problemlər yaranır. Bu sahədə yüksək səviyyədə işlərin aparılması məqsədəuyğundur.

Hüquqi sənədlərin əsas xüsusiyyəti dəqiqlikdir. Hüquqi mətnlərdə istifadə olunan sözlər təkmənalı olmalıdır. Əks halda hüquqi sənədlərin interpretasiyası çətinləşir və hüquqi mübahisələr yaranır. Bundan əlavə, qlobal standartlara uyğunlaşmaq üçün istifadə olunan beynəlxalq hüquqi terminlərin üstünlük təşkil etməsi milli hüquqi sistemə uyğun termin yaradıcılığına mane ola bilər. Və yaxud tərcümə zamanı mənanın qorunması üçün uzun və mürəkkəb konstruksiyalı

cümlələrin qurulması anlamı çətinləşdirir və qeyri-müəyyənliyə səbəb ola bilər. Bu və digər problemlər dil-hüquq sahəsinə diqqəti yönəltməyin vacibliyini əks etdirir.

“Linqvohüquqşünaslıq bütün qarşılıqlı dil-hüquq hadisələrində təbii və bilavasitə özünü göstərən faktiki dil qanunauyğunluğunu əks edir” [Məmmədli: 2022, s.114]. Hüquqi dilin və hüquqi sənədlərin dil xüsusiyyətlərinin öyrənmə sahə nəzəri və praktiki cəhətdən bir sıra problemlərlə qarşılaşa bilər. Hüquqi sənədlərdə rast gəlinən ən geniş yayılmış problemlərdən biri məzmunun aydın və dəqiq ifadə olunmamasıdır. Çox zaman bu sənədlər uzun, mürəkkəb və qəliz olur. Mürəkkəb cümlə quruluşu məzmunu təhrif edər, oxucu üçün çətinləşdirir. Məsələn, bir hüquqi sənəddə bir neçə fərqli fikrin bir cümlədə verilməsi əsas fikrin itirilməsinə gətirib çıxarır. Bununla yanaşı, cümlələrin uzun olması oxuyanın diqqətini yayındırır və sənədin hüquqi dəyərini azaldır. Halbuki fikirlər qısa və dəqiq ifadə olunmalıdır.

Köhnəlmiş ifadələrin istifadəsi də hüquqi sənədlərin üslubunda böyük problem yaradır. Bu ifadələr hüquqi sənədlərin daha rəsmi görünməsi məqsədilə istifadə olunsada, əslində onların başa düşülməsinə mane olur. Hüquqi sənədlər mümkün qədər müasir və konkret ifadələrlə tərtib olunmalıdır.

Terminlərin düzgün istifadə olunmaması hüquqi sənədlərdə dil problemlərinin digər bir tərəfidir. Hüquqi terminlər dəqiqliyi və aydınlığı təmin etməlidir. Lakin bəzi hallarda terminlərin qarışdırılması, eyni terminin bir neçə mənada işlədilməsi halları məsələni qəlizləşdirir. Məsələn, “akt”, “protokol”, “qərar” kimi terminlərin bir-birinin yerinə işlədilməsi tamamilə yanlışdır.

“Hüquq terminlərinin həm Türkiyə, həm də Azərbaycanda standartlaşdırılması sahəsində müəyyən işlər aparılsa da, hələ də müxtəlif təşkilatlar tərəfindən çox işlər görülməlidir. Bu işlərin əsasında standartlaşmaya verilən tələblər əsasən gözlənilməlidir. Bu tələblər hüquq terminlərinin təkmənalılığı, qısalığı, sistemliliyi, linqvistik düzgünlüyü, tətbiq edilməsi ilə bağlıdır” [Allahverdiyeva: 2005, s.115.].

Hüquqi sənədlərin dilində geniş yayılmış nöqsanlardan biri təkrar ifadələrin işlədilməsidir. Eyni fikrin müxtəlif formalarda təkrarlanması sənədin həcmi böyüdür və oxucuya yorucu təsir bağışlayır.

Hüquqi sənədlərin dilində sintaksis səhvləri də məsələnin digər bir mühüm aspektidir. Bu, əsasən mürəkkəb cümlə quruluşlarından istifadə zamanı baş verir. Bu səhvlər hüquqi sənədlərdə fikirlərin bir-biri ilə uyğunlaşmamasına, əsas fikrin kənarda qalmasına, məntiqi əlaqələrin zəifləməsinə və ya tamamilə itməsinə səbəb ola bilər.

Müxtəlif hüquq sahələrində dil problemləri spesifik xarakter daşıyır. Məsələn, mülki hüquqda, əsasən, müqavilələrin tərtib olunması zamanı terminoloji dəqiqlik tələb olunur. Cinayət hüququnda normativ aktların dəqiqliyi vacibdir. İnzibati hüquqda prosedurların təsviri zamanı dəqiqlik əsasdır.

Hüquqi sənədlərdə dil problemlərinin yaranmasının bir sıra səbəbləri vardır. İlk növbədə, hüquqi yazı bacarıqları kifayət qədər inkişaf etməmişdir. Sənədlərin

hüquqi baxımdan düzgün tərtib olunmasına üstünlük verildiyi halda, dil və üslub məsələlərinə lazımi diqqət yetirilmir. Bundan əlavə, Azərbaycandilli hüquqi sənədlərdə vahid üslub və terminologiya standartlarının olmaması da bu sahədə mövcud olan problemləri dərinləşdirir.

Beləliklə, yazılanları ümumiləşdirsək, linqvohüquqşünaslığın qarşılaşa biləcəyi başlıca problemlər bunlardır:

1. Hüquqi terminlərin çoxmənalılığı hüquqi sənədlərin təfsirini çətinləşdirir. Bundan başqa, Azərbaycan dilində bəzi hüquqi anlayışlar üçün ayrıca terminlərin olmaması bu sahədə çətinliklər yaradır və alınma terminlərin milli hüquq sistemində düzgün uyğunlaşdırılmaması hüquqi sənədlərdə qeyri-müəyyənlik yaradır. Və yaxud eyni hüquqi məfhum üçün fərqli sənədlərdə müxtəlif terminlərin istifadə olunması hüquqi mətnlərin vahidliyini pozur.

2. Hüquqi sənədlərdə istifadə olunan uzun mürəkkəb strukturlu cümlələr, daşlaşmış mürəkkəb qəliblər bu sənədlərin başa düşülməsini və icra edilməsini qəlizləşdirir, onların funksionallığını azaldır. Belə cümlələrin analizi hüquqşünasların işini çətinləşdirir və məhkəmə proseslərini ləngidə bilər.

3. Bəzi hüquqi sənədlərdə qeyri-standart formaların istifadəsi hüquqi qeyri-müəyyənliyə, öhdəliklərin yerinə yetirilməməsinə, hüquqi məsuliyyətin müəyyənləşdirilməsinin çətinləşməsinə əsas verə bilər.

4. Hüquqi sənədlərdə bəzi ifadələrin fərqli şərh olunması hüquqi konfliktlərə, tərəflər arasında narazılığa, fikir ayrılığına əlavə problemlərə səbəb ola bilər.

5. Keçmişdə istifadə olunan hüquqi ifadələrin müasir sənədlərdə anlaşılması çətin ola bilər. Bu ifadələrin müasir standartlara uyğun olmayan üslubda, arxaik terminologiya ilə və ya fərqli kontekstdə işlədilməsi onların başa düşülməsini çətinləşdirir. Dövrün mədəni və sosial reallıqlarının dəyişməsi həmin ifadələrin müasir hüquq praktikalarına inteqrasiyasına xüsusi yanaşma tələb edir.

6. Xarici hüquq sistemlərindən alınmış terminlərin Azərbaycan hüquq sistemində uyğunlaşdırılması zamanı mədəni fərqlər özünü göstərə bilər. Mədəniyyət hüquqi normanın tətbiqində vacib rol oynadığı üçün alınma terminlərin arxasındakı mədəni kontekst nəzərə alınmırsa, praktikada uğursuzluqla və ziddiyyətlə üzləşə bilər.

7. Hüquqşünasların dil bilik və bacarıqlarının kifayət qədər olmaması hüquqi sənədlərin hazırlanması və təfsirində problemlərə yol açə bilər və bu cür problemlər sənədlərin keyfiyyətinə zərər vura bilər. Sənədlərdə qrammatik və ya üslubi səhvlərin olması qeyri-peşəkar görüntü yaradacaqdır.

8. Azərbaycanda hüquqi sənədlərin linqvistik xüsusiyyətləri üzrə aparılan tədqiqatların məhdud sayda olması bu sahənin inkişafını ləngidə bilər. Bu isə hüquqi maarifləndirmə səviyyəsinə mənfi təsir göstərir, hüquqi dilin inkişafını və standartlaşdırılmasını əngəlləyir.

Linqvohüquqşünaslıq sahəsində mövcud olan problemlərin həlli istiqamətində aşağıdakı təkliflər irəli sürülə bilər:

1. Azərbaycan milli hüquqi terminologiyasının inkişaf etdirilməsi və genişləndirilməsi, milli hüquqi dilin vahid lüğətinin yaradılması, dilçi və hüquqşünasların birgə fəaliyyəti və səyi ilə yeni terminlərin formalaşdırılması.

2. Hüquqi dil üzrə xüsusi mütəxəssislərin yetişdirilməsi, hüquqi sənəd hazırlayan şəxslər üçün təlimlər keçirilməsi, tərtib olunan sənədlərin ekspertlər tərəfindən yoxlanılması, hüquqşünaslar və dilçilər arasında əməkdaşlığın gücləndirilməsi.

3. Hüquqi sənədlərin yeni milli dil standartlarının yaradılması, daha sadə və başa düşülən standartların, cümlə strukturlarının hazırlanması, dəqiq və vahid standartların tətbiq olunması.

4. Beynəlxalq hüquqi terminlərin dəqiq tərcüməsinin həyata keçirilməsi, həm hüquq, həm də dil sahəsində dərin biliklərə malik olan peşəkar tərcüməçilərin hazırlanması.

5. Elektron hüquqi sənədlərin təhlili üçün müasir texnologiyaların cəlb olunması, avtomatlaşdırılmış sistemlərə keçid edilməsi, hüquq sistemində rəqəmsal transformasiyanın həyata keçirilməsi.

Texnologiya hüquqi sənədlərin linqvistik problemlərini həll etməkdə mühüm rol oynaya bilər. Məsələn, avtomatik tərcümə sistemləri, qrammatika və üslubun yoxlanılması proqramları hüquqi mətnlərdə istifadə oluna bilər. Bundan başqa, Azərbaycanda hüquqi sənədlər üçün xüsusi proqram təminatlarının yaradılması bu sahədə mühüm irəliləyişə səbəb ola bilər. Terminoloji bazanın avtomatlaşdırılması hüquqi sənədlərin redaktə keyfiyyətini artırır.

Hüquqi dilin tarixi inkişafına nəzər saldıqda da bu problemləri daha aydın görmək olur. Hüquqi dilin mürəkkəbliyi tarixi inkişaf prosesində formalaşmışdır. Belə ki, orta əsrlərdə hüquqi sənədlər daha çox latın dilində yazılırdı və yalnız hüquqşünaslar tərəfindən başa düşülürdü. Bu praktika hüquqi dilin mürəkkəbləşməsinə səbəb olmuşdur. Müasir dövrdə isə sadələşmə ehtiyacı yaranmışdır.

Hüquqi sənədlərin hazırlanması və istifadəsi prosesi getdikcə inkişaf edir. Buna görə də hüquqi sənədlərin linqvistik xüsusiyyətlərinin davamlı olaraq yoxlanılması və qiymətləndirilməsi vacibdir.

Yuxarıda göstərilən həll yolları dil-hüquq sahəsində qarşılaşılan çətinliklərin aradan qaldırılmasında və hüquqi sənədlərin daha düzgün və effektiv istifadəsində mühüm rol oynaya bilər. Görüləcək tədbirlər hüquq sistemlərinin şəffaflığına, hüquqi münasibətlərin tənzimlənməsinə təsir edəcək, hüquqi mətnlərin geniş kütlə tərəfindən başa düşülməsini təmin edəcəkdir. Çünki hüquqi sənədlərin dili yalnız hüquqşünaslar üçün deyil, həm də digər vətəndaşlar üçün anlaşılmalıdır. Bu qayə hüquqi münasibətlərin daha ədalətli tənzimlənməsinə xidmət edir. Hüquqi sənədləri

hazırlayan mütəxəssislərin dil və üslub üzrə ixtisaslaşdırılması bu sahədə var olan problemlərin həlli istiqamətində atılan ən mühüm addım olacaqdır.

Hüquqi sənədlərin mürəkkəb və anlaşılmaz dildə yazılması vətəndaşların öz hüquq və vəzifələrini dərk etmələrini çətinləşdirir, insanlar öz hüquqlarını müdafiə edə bilmirlər, xüsusilə əhalinin təhsilsiz təbəqəsi daha çox əziyyət çəkir. Bu da vətəndaşlarla dövlət orqanları arasında inamsızlıq və şübhənin yaranmasına, cəmiyyətin sistemə qarşı mənfi fikirlərinin formalaşmasına gətirib çıxara bilər.

Bəzən vətəndaşlar sənəd və müqavilələrdə şərtləri başa düşmədikləri üçün öz hüquqlarından könüllü şəkildə imtina edə bilərlər və yaxud bilmədən qanun pozuntusuna yol verib pis vəziyyətə düşə bilərlər.

Hüquqi sənədləri yalnız yüksək hüquqi biliklərə malik şəxslər başa düşdüyü təqdirdə sosial bərabərsizliyin əsası qoyulur. Nəticədə cəmiyyətin bir qismi hüquqi sistemdən faydalanır, digər qismi isə gücsüz və müdafiəsiz qalır, maariflənmə prosesi ləngiyir, hüquqi savadsızlıq səviyyəsi artır. İnsanların qanunları daha yaxşı anladıqları cəmiyyətlərdə isə onlar özlərini güvənli hiss edir, etibar edirlər və qanunun aliliyi təmin olunur. Müqavilələrin və qanunların sadə dildə hazırlanması iqtisadi münasibətlərə də təsir edir, riskləri azaldır.

Beynəlxalq təcrübədə hüquqi sənədlərin dil problemləri ilə mübarizə üçün müxtəlif yanaşmalar tətbiq olunur. Məsələn, bəzi ölkələrdə hüquqi sənədlərin daha sadə formada tərtib edilməsi üçün xüsusi qaydalar hazırlanmışdır. "Sadə dil" prinsipi hüquqi sənədlərin anlaşıqlılığını artırmaq üçün istifadə edilir. Mürəkkəb və uzun cümlələrin qısa və aydın ifadələrlə əvəz edilməsi, arxaik və çoxmənalı terminlərin yerinə daha sadə formalarının yaradılması bu yanaşmanın əsas elementlərindəndir. Sadə dil yanaşması vətəndaşların sənədləri başa düşməsini asanlaşdırmaqla yanaşı, hüquqi mübahisələrin də qarşısını alır.

Eyni zamanda, beynəlxalq təcrübədə hüquqi sənədlərin linqvistik problemlərini həll etmək üçün qanunvericilik səviyyəsində işlər də görülür. Hüquqi sənədlərin sadələşdirilməsi üçün xüsusi normativ aktlar qəbul edilir. Həmin aktlarda sənədlərin tərtibi zamanı dil qaydalarına əməl edilməli olduğu, uzun və mürəkkəb cümlələrdən qaçınılması, terminoloji dəqiqliyin təmin olunması öz əksini tapır.

Dil problemlərinin aradan qaldırılması üçün beynəlxalq təcrübədə həmçinin ictimaiyyətin maarifləndirilməsinə də xüsusi diqqət yetirilir. Hüquq sisteminə istifadə edilən terminlərin izah edilməsi və məzmunun anlaşılması üçün vətəndaşlara xüsusi təlimatlar və bələdçilər təqdim edilir. Bu da vətəndaşların hüquq sisteminə fəallığına dəstək olur.

Ümumiyyətlə, beynəlxalq təcrübə göstərir ki, hüquqi sənədlərdə qarşılaşılan dil problemlərinin həll edilməsi üçün kompleks yanaşma tətbiq edilməlidir. Sadə dil prinsiplərinin hazırlanması, texnologiyadan səmərəli istifadə, təhsil sisteminə islahatların tətbiqi, qanunvericilik tədbirləri bir-birini tamamlamalıdır.

Azərbaycanda da hüquqi sənədlərin linqvistik problemlərinin aradan qaldırılması istiqamətində sistemli yanaşmanın tətbiqi ölkədə hüquqi dövlət prinsiplərinin möhkəmlənməsinə, hüquqi dövlətin inkişafına öz töhfələrini verəcəkdir. Bu sahədə atılan bütün dəyərli addımlar, həyata keçiriləcək islahatlar Azərbaycan hüquq sisteminin beynəlxalq səviyyədə də tanınmasına və ölkənin hüquqi mədəniyyətinin tərəqqisinə mühüm təsir göstərəcəkdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Allahverdiyeva G. Türk və Azərbaycan dillərində hüquq terminologiyasının formalaşması və inkişafı (fil.elm.nam.diss.) Bakı, 2005
2. Əkbərov R, Səlimov S. Azərbaycan dövlət və hüquq tarixi. Bakı, Qanun, 2003, 532 s.
3. Əliyeva S. Azərbaycan məhkəmə sənədlərinin dili. Bakı, Nurlan, 2004, 168 s.
4. Hacıyeva M. Azərbaycan dilində hüquq terminlərinin linqvistik təhlili (fil.elm.nam.diss.) Bakı, 2008
5. Hüseynov L. Beynəlxalq hüquq. Bakı, Qanun, 2012, 368 s.
6. Məmmədli N. Linqvohüquqşünaslığın nəzəri əsasları. Dilçilik araşdırmaları №1, Bakı, AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu, 2022, s.113-119

MALHAM MEHTIYEVA LINGUISTIC PROBLEMS IN LEGAL DOCUMENTS

SUMMARY

Legal documents are the basis of this system and are documents used in the regulation of legal relations and enforcement mechanisms. In this regard, the linguistics of Azerbaijani-language legal documents, the involvement of the linguistic and legal field in the study, is an important issue.

Analysis of the linguistic features of legal documents serves to facilitate the accurate understanding of their content and correct execution. The main goal is to ensure a clear, understandable and flawless regulation of legal relations, the official nature of legal documents, and the power of legal influence.

The presence of lexical, grammatical, syntactic, stylistic, and semantic features in Azerbaijani-language legal documents helps the legal language to be functional both domestically and internationally.

Linguistic law may encounter various problems from a theoretical and practical perspective. These problems manifest themselves in interpretation and application. The main problems and their solutions lead to the creation of more effective legal documents and more precise regulation of legal relations.

Keywords: legal documents, linguistic-legal field, linguistic-legal studies, legal terms, legal language.

МАЛХАМ МЕХТИЕВА

**ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ В ЮРИДИЧЕСКИХ
ДОКУМЕНТАХ**

РЕЗЮМЕ

Основу этой системы составляют правовые документы, которые используются для регулирования правовых отношений и механизмов правоприменения. С этой точки зрения важно включить в исследование лингвистику азербайджаноязычных юридических документов, а также сферу языка и права.

Анализ языковых особенностей юридических документов способствует точному пониманию их содержания и правильному оформлению. Основная цель — обеспечение ясного, понятного и безупречного регулирования правовых отношений, официальности правовых документов и юридической силы воздействия.

Наличие лексических, грамматических, синтаксических, стилистических и семантических особенностей в юридических документах на азербайджанском языке способствует функциональности юридического языка как на национальном, так и на международном уровне.

Лингвистическая юриспруденция может сталкиваться с различными проблемами с теоретической и практической точки зрения. Эти проблемы проявляются в интерпретации и применении. Выявление ключевых проблем и путей их решения приводит к созданию более эффективных правовых документов и более четкому регулированию правоотношений.

Ключевые слова: юридические документы, лингвоправовая сфера, лингвоправовые исследования, юридические термины, юридический язык.

Rəyçi: professor Nadir Məmmədli